

Tema:

Svenskämnet som demokratiämne

Temat i detta nummer av *Utbildning & Demokrati* är ***Svenskämnet som demokratiämne***, vilket knyter an till tidskriftens två övergripande tematiska spår, det didaktiska och det utbildningspolitiska.

Svenskämnet som demokratiämne är en utbildningspolitisk fråga eftersom den ansluter till den samhälleliga debatten om skolans roll i demokratin. En diskussion som förts alltsedan demokratins införande i Sverige under åren 1918–1921 i och med att skolan redan då gavs uppdraget att ge eleverna de kunskaper och färdigheter som de kunde behöva för att tillvarata sina medborgerliga rättigheter. Ett demokratiskt uppdrag som under efterkrigstiden fram till våra dagar har blivit alltmer påtagligt i lagar och läroplaner, där ett aktuellt exempel är de nya kursplanerna för grund- och gymnasieskolan från år 2000 som kom till för att tydligare betona sambandet mellan skolans kunskapsmål och dess demokratiuppdrag. De sju artiklarna i detta nummer kan i vid mening alla sägas problematisera och diskutera villkoren och förutsättningarna för att förverkliga svenskämnet som demokratiämne på olika sätt och utifrån en rad olika perspektiv.

Svenskämnet som demokratifråga är även en ämnesdidaktisk fråga då den av nödvändighet kommer att rikta uppmärksamheten mot svenskämnets innehåll och form. Tidigare svenskämnhistorisk forskning visar att svenskämnet inte kan sägas vara något form- eller innehållsmässigt givet, vilket exempelvis Jan Thavenius återkommit till många gånger i sitt vetenskapliga författarskap. Detta skriver han om på följande sätt i inledningen till boken, ***Svenskämnets historia***:

I ett längre historiskt perspektiv är det möjligt att visa hur radikalt olika de ämnes- och bildningsuppfattningar varit som avlöst varandra. Det är viktigt att tydliggöra både avsaknaden av kontinuitet i det historiska skeendet och av enhetlighet i det pedagogiska arvet, eftersom det bidrar till att relativisera vår

syn på svenskämnet och bildningen. "Svenska" och "bildning" är inte några homogena företeelser. De *är* inte för alltid detsamma. De har däremot *givits* olika innehåll och form, inriktningar och funktioner vid olika tider. Om det har funnits olika uppfattningar som konkurrerat med varandra, är det förmodligen något man alltid måste räkna med (Thavenius 1999, s 7).

Med påminnelsen om svenskämnets skiftande skepnader i olika skolformer och vid olika tider kan vi fråga oss vilket innehåll och vilka arbetsformer som är önskvärda i ett svenskämne med anspråk på att vara ett demokratiämne? Vilka delar av "det pedagogiska arvet", som Thavenius skriver om, kan bli viktiga i ett nutida demokratiskt svenskämne och vilka delar riskerar att bli en historisk barlast som ställer sig i vägen för demokratiska strävanden i svenskundervisningen? Vilken litteratur- och kultursyn öppnar respektive stänger svenskundervisningen som en demokratisk arena? Hur bör svenskämnet som skriftspråklig miljö vara utformat för att vara utvecklande för olika elever med olika sociokulturell bakgrund?

Detta temanummer anknyter också till ett tidigare nummer av *Utbildning & Demokrati* som fokuserade svenskämnesdidaktiken (3/1996). Den gången riktades intresset i första hand mot den didaktiska forskningen. Svenskämnesdidaktiken förklaras som ett mycket brett fält av temaredaktören Per Olov Svedner, vilket också numret avsåg att spegla. Svedner påpekar även hur den didaktiska forskningen kring svenskämnet, eller modersmålsämnet som han benämner det, har en "betydelsefull tradition bakom sig" i förhållande till andra didaktiska fält. Han säger vidare:

Det har nämligen funnits en forskning som väl stämmer överens med didaktikdefinitionen "vetenskapliga perspektiv på skolan, dess förutsättningar och dess innehåll" (Säfström, Utbildning och demokrati, 2, 1996), men om vilken ordet didaktik inte använts (Svedner 1996, s 1).

Den forskning som Svedner här syftar på har tagit form från olika vetenskapliga discipliner, i synnerhet från Nordiska språk, Litteraturvetenskap och Pedagogik. Med andra ord har inte den forskning som ställt viktiga svenskämnesdidaktiska frågor haft en självklar vetenskaplig institutionell hemvist. Denna form av akademisk husvillhet är för övrigt något som svenskämnesdidaktiken delar med stora delar av övrig ämnesdidaktik. Det blir man inte minst varse när man gör nedslag i debatten om var ämnesdidaktiken bör placeras; en debatt där vi finner en mängd förslag, ofta metaforiskt framskrivna. Dels har det funnits en diskussion om huruvida ämnesdidaktiken är ett delområde hörande till de akademiska ämnesinstitutionerna, som motsvarar skolämnena, eller hörande till pe-

dagogikämnet, där ämnesdidaktiken skulle relatera sig till allmändidaktiken och läroplansteorin (se exempelvis Schüllerqvist 2001 och Englund 2001).¹ Dels har dessa discipliners anspråk på ämnesdidaktiken gett upphov till krav på en institutionell självständig ämnesdidaktik, som dock är relaterad till ämnes- respektive metodik- och pedagogikinstitutionerna. Och det är i denna vetenskapliga nybyggeranda som didaktikerna tycks vilja överträffa varandra i att finna den bäst beskrivande metaforen för den tänkta nya byggnationen: Svein Sjøberg, kanske vår mest namnkunnige didaktiker inom naturvetenskapen i Norden, anser att vi ska se ämnesdidaktiken som en bro mellan ämnes- respektive metodik- och pedagogikinstitutionen; en bro med fästen i de två andra disciplinerna (Sjøberg 1998). En annan norsk didaktiker, Svein Lorentzen, har föreslagit att vi ska se ämnesdidaktiken som ett mynt med två sidor, eller som en vetenskap med två ansikten (Lorentzen m fl 1998). Bengt Schüllerqvist, universitetslektor i historia och samordnare för lärarutbildningen i Gävle, där en satsning gjorts under senare år för att bygga upp ämnesdidaktiken i lärarutbildningen, menar att fotbollstermen *mittfält* metaforiskt bäst beskriver vad ämnesdidaktiken bör vara i en lärarutbildning; termen *mittfält* signalerar också att det rör sig om ett självständigt vetenskapligt fält som dock befinner sig i direkt anslutning till två andra. Schüllerqvist argumenterar för att hans bild öppnar för en förståelse för ämnesdidaktiken som ett fält med många positioner i rörelse (2001).

Gemensamt för dessa tre metaforiskt föreslagna svar på frågan om var ämnesdidaktiken bör placeras är just kravet på en ämnesdidaktik som vunnit erkännande som eget vetenskapligt, institutionellt ämnesfält. Ett sådant erkännande skulle kunna ge legitimitet åt den ämnesdidaktiska forskningen, vilket varit långt ifrån självklart för didaktisk forskning när den bedrivits utifrån ämnesdiscipliner där andra studieobjekt varit centrum och de didaktiska perspektiven varit hänvisade till periferin. Den styvmoderliga behandlingen av den ämnesdidaktiska forskningen inom ramen för de traditionella ämnesdisciplinerna berör även Tor G Hultman i sin artikel i det första svenskämnesdidaktiska temanumret av *Ut- bildning & Demokrati* (3/1996) när han beskriver motiven för den då nyligen startade forskarutbildningen, år 1995, Svenska med didaktisk inriktning vid lärarutbildningen i Malmö. Vidare beskriver Hultman ambitionerna med denna forskarutbildning på följande sätt:

Den nya forskarutbildningen i svenska i Malmö innebär ett försök att skapa en (i förhållande till pedagogiken) alternativ forskningsmiljö inom lärarutbildningen och samtidigt ett skolinriktat alternativ till forskarutbildningen vid de traditionella ämnesinstitutionerna, en miljö där tvärvetenskaplig,

humanistiskt inriktad forskning kring skolan stimuleras och utvecklas utan att tyngas av traditionella disciplinränsor (Hultman 1996, s 138).

I denna forskarutbildning möttes med andra ord disciplinerna Nordiska språk och Litteraturvetenskap vid Lunds universitet samt Institutionen för metodik och ämnesteori vid lärarhögskolan i Malmö (Hultman 1996, s 141). År 1996 hade man antagit 16 doktorander till forskarutbildningen, varav fem av dessa disputerade under förra året. Deras avhandlingar presenterar och diskuterar jag i en översiktlig recension i slutet av detta nummer. Pedagogikämnet fanns inte representerat den gången. Så var däremot fallet när en motsvarande nationell forskarskola i svenska med didaktisk inriktning sjuöptes hösten 2002; i den möts doktorander från såväl litteraturvetenskap och nordiska språk som pedagogik.

Svenskämnesdidaktiken som annan ämnesdidaktik har med andra ord som vetenskapligt fält präglats av mång- och tvärvetenskaplighet – både när den tog form från olika discipliner och i synnerhet när dessa olika studier sattes i dialog med varandra, samt när den inrättats som eget forskningsämne på tvärvetenskaplig grund. Denna tvärvetenskaplighet anser jag att det finns all anledning att värna om och skulle i sammanhanget vilja föreslå ytterligare en metafor för ämnesdidaktiken, nämligen att se den som *en mötesplats*. En mötesplats där forskare från olika discipliner kan mötas och låta sina olika perspektiv brytas i frågor och diskussioner av gemensamt intresse. En sådan ämnesdidaktisk mötesplats skulle kunna båda för en teoretisk och metodologisk dynamik som just ett tvärvetenskapligt forskningsfält kan omfatta.

Inspirationen till att tänka kring ämnesdidaktiken som en mötesplats där ett delat intresse diskuteras utifrån en mångfald av perspektiv är bland annat Deweys demokratiideal. Dewey ger oss två kriterier som han menar är utmärkande för demokratin och för en demokratisk situation:

I varje social grupp, till och med i ett gäng tjuvar, finner vi emellertid vissa gemensamma intressen och ett visst samverkande utbyte med andra grupper. Från dessa båda egenskaper hämtar vi våra normer. Hur talrika och varierade är de medvetet delade intressena? Hur fullständigt och fritt är samspelet med andra sociala grupper? (Dewey 1916/1999, s 123).

Deweys två demokratikriterier rör med andra ord hur fri kommunikationen är inom en grupp och hur fritt denna grupp kommunicerar med andra grupper, där *fri* bör förstås som en frihet för olika perspektiv och intressen att komma till uttryck inom och mellan grupper. Dessa kriterier kan med fördel användas även på vetenskapliga grupper, enligt min me-

ning. Kriterierna pekar inte endast mot gruppens demokratiska kvalitet i termer av perspektivrikedom, utan fokuserar samtidigt kvaliteten hos gruppen som läro- och tankemiljö. Åtminstone om vi med Dewey menar att vi har större möjligheter att lära och tänka och handla – det vill säga att göra rika erfarenheter – i en miljö som är rik på delade och varierade intressen (jfr Biesta 2003, s 69).

Ämnesdidaktiken bör dock inte endast vara stället där forskare från olika discipliner möts utan också där olika yrkes- och studerandegrupper kan mötas. Jag tänker här närmast på lärare i olika skolformer, lärarutbildare och lärar- och forskarstuderande som har ett gemensamt intresse i de frågor som ställs i de ämnesdidaktiska samtalen. Med andra ord samtal där människor med olika kunskaper och erfarenheter kan mötas – där utrymme finns för reflektion och analys av problem uppkomna såväl ur skolvardagen som ur teoretiska antaganden och perspektiv. Ämnesdidaktiken som mötesplats kan på så sätt understryka forskningen som ett kommunikationsprojekt snarare än ett upplysningsprojekt, med ambitionen att riva ned onödiga barriärer mellan akademien och skolans världar.

Ämnesdidaktiken som mötesplats har även varit riktmärket vid utformandet av detta tidskriftsnummer, varför forskare från olika discipliner och med olika perspektiv har bjudits in för att delta i ett samtal om Svenskämnet som demokratiämne. Med detta sagt känns det roligt att få presentera detta tidskriftsnummers artiklar, vars författare – med sina olika institutionella hemvister och perspektiv – skapar ett rikt samtal om Svenskämnet som demokratiämne.

De tre första artiklarna kan sägas kretsa kring frågan: **Skolans skriftspråkliga rum – arenor för demokratiskt erfalande?** I den första artikeln, "Flerstämmighet, skolan och samhällsuppdraget" anlägger **Caroline Liberg** ett dialogiskt perspektiv där det bakhtinska begreppet **flerstämmighet** är centralt i analysen av skolans språkmiljöer. Artikeln ska ses som en replik, menar Liberg, till skolverkets nationella kvalitetsgranskning av läs- och skrivprocessen, där skolans flerstämmighet diskuteras. I artikeln frågar Liberg bland annat vilka möjligheter som barn och ungdomar ges i skolan att utveckla olika språk och en bred språklig repertoar som kan bli vägar in i den offentliga sfären. Hon ställer också frågan om eleverna ges möjlighet till att bli medvetna om sitt eget och andras meningsskapande, som skulle kunna ge dem möjligheter att se vilket handlingsutrymme olika situationer rymmer för olika individer.

I artikeln "Liv, identitet, kultur – Om utredningen **Att lämna skolan med rak rygg** och svenska som demokratiämne" diskuterar **Kerstin Bergöö och Annette Ewald** svenskämnets roll och ansvar utifrån ett literacyperspektiv som de utvecklat i sitt arbete i Läs- och skrivkommittén. Ett per-

spektiv som, påpekar författarna, i betänkandet *Att lämna skolan med rak rygg* tar sin utgångspunkt i "att se skriftspråklighet både som en mänsklig rättighet för den enskilda individen och som en fråga om social (o)rättvisa". Med ett sådant synsätt måste skolan som skriftmiljö analyseras ur ett maktperspektiv, där frågor om såväl genus, klass, etnicitet och kultur som skolans innehåll och mening blir centrala. Utifrån detta perspektiv argumenterar sedan författarna för ett brett svenskämne som ytterst syftar till att möjliggöra för eleven att utveckla en stark identitet som språkande och lärande människa i demokratiska gemenskaper med andra.

Den tredje artikeln, "'Jag hatar ordet privilegierad' – om att rota i elevers sociala bakgrund" har ett tydligt socioekonomiskt perspektiv, där *Jan Einarsson* diskuterar klassbegreppets ställning inom forskning under 1980- och 90-talet. Författaren menar att klassbegreppet kom att ifrågasättas kraftigt, samtidigt som de sociala skillnaderna är stora och i ekonomiskt hänseende även blivit större under perioden. En didaktisk konsekvens av klassbegreppets utrangering är att det blivit tabubelagt bland lärare och pedagoger att fråga och prata om elevers sociala bakgrund, menar Einarsson. Ett tabu som står i vägen för en viktig förutsättning för demokratifostran, enligt författaren, nämligen den att känna till andras erfarenheter utan att nedvärdera dem.

De fyra följande artiklarna tematiserar alla på olika sätt frågan: *Kulturell och social olikhet – som tillgång och som hinder i en demokratisk svenskundervisning*. *Gun Malmgren* utgår från ett historiskt perspektiv i sin artikel, "Svenska som demokrati- och värdegrundsämne". Hon betonar hur svenskämnet och dess position har förändrats i takt med andra samhällsförändringar. Malmgren efterlyser ett svenskämne med utrymme för såväl teoretisering som kulturell reflexion, därigenom menar författaren skulle ämnet kunna återfå en position som centralt bildningsämne men med nya förtecken som demokrati- och värdegrundsfrågor.

Gunilla Molloy diskuterar svenska som demokratiämne utifrån ett genusperspektiv i sin artikel, "Det nödvändiga samtalet". Hon åberopar svenska och internationella studier som visar hur flickor blir förlorare i skolsystemet; flickorna presterar ofta bättre än pojkarna på skriftliga prov men ges inte samma talutrymme i den offentlighet som klassrumsdiskussionen utgör. Molloy diskuterar sedan förutsättningarna för det deliberativa samtalet som en möjlig väg att förändra flickors underordning i skolans offentlighet.

Svenskämnet som demokratiämne diskuteras utifrån ett postkolonialt perspektiv i artikeln, "Demokrati, svensklärarutbildning och mångkulturalism" av *Margareta Petersson*. Hennes resonemang tar sin utgångspunkt i hur ordet *mångkulturalism* etablerar sig i svenska språket, och i

svenska ordböcker, under 1990-talet. Petersson diskuterar hur samhällsförändringar som globalisering påverkar och förändrar vår kulturella identitet, vilket hon menar får konsekvenser för såväl demokratin som svenskämnet. Med forskaren Hans Ingvar Roth ställer hon frågor om hur vi ska förstå medborgarskapsfostran i ett mångkulturellt samhälle. Frågor som Petersson menar att vi behöver ställa i relation till svenskämnet, som hon menar befinner sig i "det mångkulturella spänningsfältets centrum".

I den sjunde och avslutande artikeln, "Skolan, proven och demokratin" diskuterar **Birgitta Garme** utifrån ett likvärdighetsperspektiv tre demokratiska aspekter på utformningen av de nationella proven i svenska. Dessa tre aspekter är: provens innehåll och uppgifter, tillgänglighet och bedömning. I diskussionen av den sista aspekten pekar författaren på det demokratiska utrymme som hon menar är möjligt för lärare och elever att ta i anspråk genom att eleverna ges en reell möjlighet att medverka och samtala om bedömningen; responsgrupper och bearbetningspass i samband med proven kan vara ett sätt att utveckla elevmedverkan vid bedömning, menar Garme. Artikeln problematiserar på ett intressant sätt hur de situationer i skolan som vi ofta tänker på som omgärdade av institutionellt fastslagna krav och därmed utan handlingsutrymme, inte nödvändigtvis behöver vara så på förhand fastlåsta. Även i dessa situationer som vid bedömning av ett nationellt fastlagt prov, visar författaren, finns ett friutrymme där aktörerna har möjlighet att kommunicera kring vad som är giltigt eller inte.

Detta nummer av *Utbildning & Demokrati* kommer att följas upp av en konferens på samma tema den 5–6 november i år vid Örebro universitet. Till konferensen är temanumrets samtliga artikelförfattare inbjudna, samt även Per Ledin, professor i svenska språket med didaktisk inriktning vid Örebro universitet, som ska tala om svenskämnet som demokratiämne utifrån ett arbetslivsperspektiv och Jan Thavenius, professor emeritus i litteraturvetenskap vid Lunds universitet, som kommer att ge summerande och framåtblickande kommentarer vid konferensens avslutning. Med konferensen vill vi betona svenskämnesdidaktiken som en mötesplats för forskare, lärare, lärarutbildare och studerande. Tidsskriftsartiklarna bör ses som ett initiativ till dialog, som repliker för att ansluta till Libergs sätt att tala om sin artikel, som förhoppningsvis kan stimulera till intressanta samtal under konferensen.

Vikten av att skapa förutsättningar för samtal mellan olika aktörer på konferensen har även varit vägledande vid utformandet av konferensen. Konferensprogrammet finns i en bifogad separat folder. Alla föreläsare håller inledningar om högst 20 minuter som följs upp i parallella seminarier för att underlätta samtal mellan föreläsare och konferensdeltagare,

som även fått möjlighet att läsa artiklarna i förväg. Det kommer också att finnas utrymme för att lägga fram konferenspaper – en möjlighet som vi hoppas höras från både forskare, lärarutbildare, svensklärare samt lärar- och forskarstudier. Vi hoppas också att artiklarna i detta nummer kan inspirera till författande av konferenspaper.

Vi möts i november!

Eva Hultin

Not

1. I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* diskuterar exempelvis Britt Ulstrup Engelsen (6/2000) och senare även Tomas Englund (2–3/2001) avvägningen mellan ämnesdidaktik och allmändidaktik, där den förra varnar för en alltför självständig ämnesdidaktik som riskerar få en legitimerande funktion av en selektiv traditions kunskapsuppfattning, medan den senare poängterar att ”den goda ämnesdidaktiska forskningen befinner sig nära och problematiserar sitt objekt via pedagogiska och allmändidaktiska perspektiv. Om dessa perspektiv negligeras riskerar vi att få just en ämnesdidaktik som reproducerar en selektiv tradition” (s 240).

Referenser

- Biesta, Gert (2003): Demokrati – ett problem för utbildning eller ett utbildningsproblem? *Utbildning & Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 12(1), s 59–80.
- Dewey, John (1916/1999): *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Daidalos.
- Englund, Tomas (2001): Om avvägningen mellan allmän- och ämnesdidaktik. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 85(2–3), s 240–243.
- Hultman, Tor G (1996): Forskarutbildning i svenska med didaktisk inriktning – inte bara ämnesdidaktik. *Utbildning och Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 5(3), s 135–142.
- Lorentzen, Svein m fl (1998): *Fagdidaktikk. Innføring i fagdidaktikkens forutsetninger og utvikling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thavenius, Jan, red (1999): *Svenskämnets historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Schüllerqvist, Bengt (2001): Ämnesdidaktik som lärarutbildnings mittfält. I Bengt Schüllerqvist & Roy Nilsson, red: *Lärarutbildningens ämnesdidaktik*, s 9–20. Gävle: Högskolan i Gävle-Sandviken.
- Sjøberg, Svein (1998/2000): *Naturvetenskap som allmänbildning – en kritisk ämnesdidaktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Svedner, Per Olov (1996): Redaktionellt. *Utbildning och Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 5(3), s 1–3.